

Na stráži míru

prezentace Pohraniční stráže na veřejnosti 1948–1956

► Eva Palivodová

Pro systém ochrany hranic nebyla důležitá jen činnost Pohraniční stráže, ale také její reprezentace ve společnosti, obraz pohraničnicků v myslích obyvatel Československa. K utváření tohoto obrazu byla využívána různá média. Důležitou roli ale hrál i přímý kontakt pohraničnicků s obyvateli pohraničí, jejich spolupráce. Tento příspěvek přibližuje obraz příslušníků Pohraniční stráže v masových médiích – krásné literatuře, tisku, vizuálních pramenech. Dále je načrtnuta prezentace Pohraniční stráže prostřednictvím reprezentačních akcí. Na příkladu 9. poběžovické pohraniční brigády ministerstva vnitra je sledována spolupráce pohraničnicků s místními obyvateli, jejich vzájemné spolužití.

Studie hledá odpovědi na otázky: Jakými prostředky byla prezentována Pohraniční stráž na veřejnosti? Které prvky obrazu pohraničnicka byly zdůrazňovány? Jak probíhala spolupráce Pohraniční stráže s místními obyvateli? Dařilo se zlepšit obraz pohraničnicků v očích veřejnosti a získat v pohraničních oblastech spolupracovníky?

Pohraničníci a literatura

Služba pohraničnicků v sobě skrývala určité romantické prvky, kterých se propaganda snažila využít. Popularizován byl především život mladých pohraničnicků – vojáků základní služby, kteří vykonávali přímo strážní službu na hranici. Naopak životy pohraničnicků z povolání a organizačního aparátu sboru ve vnitrozemí zůstávaly očím veřejnosti spíše skryty. Ukázkoví příslušníci Pohraniční stráže (PS) žili odloučení od civilizace, v panenském prostředí hraničních hor, kde nasazovali svůj život pro ochranu vlasti a jejích obyvatel. Významným nástrojem propagandy se proto stala krásná literatura a beletrie, která měla tyto prvky rozvádět.¹

Pro literární popularizaci Pohraniční stráže byl důležitým autorem Rudolf Kalčík. Kalčík absolvoval základní vojenskou službu v letech 1950–1952 u PS, takže toto prostředí dobře znal a jeho texty působily autenticky. Již v průběhu vojny pravidelně přispíval básněmi i povídkami do časopisů Pohraniční stráž a Československý voják, kde rovněž od roku 1954 pracoval jako redaktor. Spolupracoval také s nakladatelstvím Naše vojsko. Pohraniční stráž se věnují jeho knihy: sbírka povídek V hraničních horách

1 Přehled krásné literatury a filmů věnovaných problematice pohraničí, železné opony a také Pohraniční stráže přináší kapitola Obraz železné opony v literatuře a filmu v publikaci JÍLKOVÁ, Alena – JÍLEK, Tomáš a kol.: *Železná opona. Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu. 1948–1989. Praha 2006.*

(vydaná roku 1954), dále *V ruce samopal* (1972), což je literárně zpracovaná kronika pohraničního útvaru SNB Lesov z let 1946–1949, která je doplněná i fotografiemi. Tuto knihu napsal Rudolf Kalčík podle vyprávění důstojníka Pohraniční stráže Václava Janečka, který skutečně sloužil v letech 1946–1949 v Lesově.² Kniha byla v roce 1980 zfilmována pod názvem *Drsná planina*. Dále se Kalčík podílel na publikaci *Stráž na pomezí* (1958), jejímž těžištěm byly reportážní fotografie Jaroslava Zimy. Jeho nejslavnějším dílem je poté *Král Šumavy*, ve kterém byl oslavován boj pohraničnicků proti západním agentům. Kalčík napsal nejprve scénář k filmu, který byl roku 1959 natočen režisérem Karlem Kachyňou, později podle scénáře napsal knihu, která vyšla roku 1960.³

Romantizující obraz pohraničnicků lze pozorovat na Kalčíkových textech pro časopis *Československý voják*, který v letech 1952–1990 vydávalo nakladatelství Naše vojsko. Periodikum představovalo literárně-umělecký časopis, určený v prvé řadě ke kulturnímu povznesení vojáků, časopis měl ale i čtenáře z řad široké veřejnosti.⁴ Vycházel jako čtrnáctideník a představoval reprezentační periodikum, tištěné na kvalitním papíru s barevnými reprodukcemi uměleckých děl. V časopise většinou nevycházely organizační články, krátké zprávy ze života jednotek, materiály pro agitátory jako např. v novinách *Pohraniční stráž* (později *Pohraniční a Vnitřní stráž*), základem byly literární texty psané spisovateli, redaktory časopisu i přispívajícími vojáky. Součástí časopisu byly také literární soutěže pro řadové vojáky. Výjimečná byla soutěž *Na mušku*, v rámci které vojáci tvořili karikatury, kritizující nešvary v jejich jednotkách. Účelem těchto kreseb měla být konstruktivní kritika.⁵

Ideálem, který např. formuloval ve svém projevu ke schválení zákona o ochraně státních hranic ministr národní bezpečnosti Ladislav Kopřiva, bylo, aby se pohraničníky stali „*vybraní příslušníci pracujícího lidu*“, protože „[...] *není pochyby o tom, že být pohraničnickem, být strážcem nedotknutelnosti našich hranic, je velkou ctí a výsadou, které se dostane jen nejlepšímu synům pracujícího lidu.*“⁶

2 JANEČEK, Václav – KALČÍK, Rudolf: *V ruce samopal*. Praha 1972.

3 Viz BABORÁKOVÁ, Ilona: *Spisovatelé.cz* [online]. 2010 [cit. 2010-07-06]. Rudolf Kalčík. Dostupné z [www: <http://www.spisovatele.cz/rudolf-kalcik>](http://www.spisovatele.cz/rudolf-kalcik)

„Kalčík Rudolf, český prozaik, * 13. 9. 1923 Berehevo (Ukrajina), + 15. 2. 1980 Praha; v 50. letech autor dobrodružných próz z prostředí českých pohraničnicků, v nichž využíval postupů masové literatury k propagandě komunistické ideologie (*V hraničních horách*, 1954, *Král Šumavy*, 1960, *V ruce samopal*, 1972); na detektivním žánru zakládal i příběhy o bezpečnostním aparátu (*Bartolomějská ulice*, 1980).“ – *Universum*, Všeobecná encyklopedie, 4. díl, Praha 2001, s. 455.

4 Problematikou sociodemografické struktury čtenářské obce časopisu a jejich čtenářskými preferencemi v 70. a 80. letech se zabývala diplomová práce MEISSNEROVÁ, Dana: *Závěrečná zpráva z anketního šetření čtenářů časopisu Československý voják*. FF UK, Praha 1991.

5 ŠOLTA, Vladimír: *Vše, co brzdí život jednotek, Na mušku!* *Československý voják*, 1954, č. 13, roč. 3, s. 19–20.

6 Projev ministra národní bezpečnosti Ladislava Kopřivy v Národním shromáždění o zákonu na ochranu hranic. *Rudé právo*, 12. července 1951, č. 162, roč. 31, s. 2.

Rudolf Kalčík zobrazoval ve svých prózách tento ideální obraz pohraničníka – statečného hrdiny, který se vždy zachová správně. Tak je Kalčíkova esej *Srdce pohraničníka*, vydaná v Československém vojákovu u příležitosti Dne československé Pohraniční stráže,⁷ skutečnou oslavou ódou na obětavé a mužné příslušníky Pohraniční stráže. Eсей rozvádí myšlenku: „*Pohraničníci mají různou tvář, ale stejné srdce. Je to srdce pracujícího člověka, našeho člověka.*“⁸ Jejich srdce má být hrdinné, vytrvalé, obětující své pohodlí pro dobro ostatních. Autor to dokládá příběhy o pohraničnících, kteří v třeskutých mrazech hlídají hranice, nebo pomáhají dobýt brambory, ale vypráví i o statečné ženě velitele, která v noci s puškou v ruce střeží budovu útvaru, když celý útvar bojuje s „narušiteli hranice“. Pro autora jsou „pravými pohraničnícíky“ právě vojáci bojující v lesní divočině s nebezpečnými nepřáteli, působící v terénu u hranic. Zde jsou ve svém živlu, znají pohraničí, milují vesnické samoty i jejich obyvatele. Když jsou poté povýšeni a přeloženi do centra na pohodlnější funkci, nejsou tak šťastní, chybí jim známí horalé a dobrodružná služba, avšak opět se obětují potřebám celku a plní rozkaz. „[...] *Dali tě sloužit do Prahy – jako když tě vytrhli z živné půdy. A tady jsi žil, veselý, silný, družný člověk, milovaný svou vesnicí, rolníky, tetkami, dětmi. Tady, v tvé pohraniční vsi, tlouklo ti srdce jako zvon.*“⁹ Zásadní je myšlenka oběti a také dobré vztahy s místními lidmi. Pohraničník je milovaným druhem, součástí kolektivu.

V textu najdeme i popis ideálního pohraničníka, rejstřík vlastností, které by měl mít: „[...] *Zachovali si vždy horoucí srdce, čistá svědomí a čisté ruce. To může jenom ten, kdo se dává celý dobré věci, bez vypočítavosti, bez ziskuchtivosti, bez touhy po výsada-ách. A tam v prvním sledu byli a jsou takoví lidé! Jsou silní, protože lid jim věří. Jsou nanejvýš svobodní, protože hájí svobodu na samých jejich hranicích. Jsou prostí a dobří: v jejich rukou se střídá samopal a puška s rýčem a lopatou, s pilou a sekerou, s opratěmi, traktorem, hráběmi a kosou. Jsou – jak to jinak říci – pohraničníci. Čest jejich jednotek, jejich uvědomělost a síla pramenila z toho, že sloužily vždy lidu, lidu a opět lidu. V něm je moudrost i síla, pravda i krása našich zemí – v prostém pracujícím člověku.*“¹⁰

Motiv spojení s pracujícími lidem, s obyčejnými vesničany se často opakuje nejen u propagandy Pohraniční stráže, ale i u dalších ozbrojených složek. Důvodem je, že spolu s obrazem vnějšího i vnitřního nepřítele měl legitimovat existenci represivních složek, které by podle komunistické ideologie neměly být v socialistickém státě vůbec potřeba.

Svazek pohraničnících s pracujícími byl tématem i Kalčíkovy povídky *V hraničních horách*, ve které zachrání lékař pohraniční jednotky život rodící vesničance.¹¹ Důležitou součástí povídky i zobrazení pohraničnících je motiv divoké horské přírody, ve které

7 KALČÍK, Rudolf: *Srdce pohraničníka*. Československý voják, 7. července 1956, č. 14, roč. 5, s. 1–2.

8 Tamtéž.

9 Tamtéž.

10 Tamtéž.

11 KALČÍK, Rudolf: *V hraničních horách*. Československý voják, 1953, č. 9, roč. 2, s. 35–38.

jsou pohraničníci bez spojení s civilizací, boj s živly. Povídka se odehrává v horském prostředí Šumavy, které je krásné, ale také velmi drsné a tvrdé pro život lidí. Krása hor je až lyricky líčena: „[...] Ty krajino hustých, prastarých lesů, s loukami a pstružními potoky na mírných stráních, na nichž to najednou zamrazí strmým, dech zarážejícím výhledem dolů do nitra země a k hranicím, kraji mokřidel a močálů, nehybných, tmavých i zelených jezer, skalnatých loží, jimiž Vydra a Křemelná prudkým svým tokem se prodírají, vysokou zvěří, slatěmi, bažinami a rašelinisky oplývající srdce Šumavy, ráji šumavský, protkaný samotami a vískami značně od sebe vzdálenými, tichý prameni malé, černovlasé Vltavy, krásná, překrásná krajino Klostermannova!“¹² Příroda však může být i nezkrotná a nebezpečná. Takto se v povídce projeví sněhovou vichřicí. Pohraničníci vystupují v roli nositelů civilizace, v tomto případě lékařské vědy. V příběhu je popisována obětavost pohraničníků a snaha pomoci lidem, příslušníci Pohraniční stráže jsou zde pro lidi, mají je chránit a pomáhat jim. Zdůrazňován je rozdíl proti první republice, kdy měli finančníci a četníci hlavně stíhat chudé pašeráky, a tak podle propagandy zvyšovat jejich bídu. Finanční stráž a období první republiky poskytovaly referenční rámec, vůči kterému se Pohraniční stráž vymezovala.

K článku Červení vojáci, Československý voják, 7. července 1956, roč. 5, č. 14, s. 1. ABS, f. 2344, 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, k. 35, Tradice 9. brigády PS.

12 Tamtéž.

Zápas se živly zobrazuje i další Kalčíkova povídka *Pronásledování*. Hlídká pohraničnicků ve sněhové vánici dlouho pronásleduje narušitele a nemůže jej najít. Nakonec ho pohraničnick dopadne ve vlaku, ale nemůže mu dokázat, že byl v hraničním pásmu a že je cizím agentem. Podaří se mu to až pomocí prohlídky snubního prstenu pachatele, kde je psáno: „*E. H., Berlin, 19. 9. 1944*“.¹³ Pohraničnick tak prokáže, že je nejen vytrvalým strážcem hranic, který agenta stíhá několik hodin v nevlídném počasí, ale má i detektivní schopnosti a dokáže pachatele usvědčit.

Literárně vděčné bylo také téma pohraničnicka a jeho služebního psa, kterému se věnoval Jiří Muk v povídce *Vlčák Kazan*.¹⁴ Ideálem byla citlivost pohraničnicka k psovi a jejich dokonalá spolupráce, která měla sloužit k odhalení narušitelů hranice.

Kromě fiktivních povídek byly literárně zpracovány i příběhy skutečných osob, které se měly stát vzorem – například příběh významného seržanta Jozefa Kubíka.¹⁵

K propagaci Pohraniční stráže sloužila i poezie. V časopise *Československý voják* vyšla řada básní opěvujících službu na hranicích. Básně byly lyrické i epické, mohly využívat různé žánry poezie.

Báseň Rudolfa Kalčíka *Jaro na hranicích* spojuje motivy jarní přírody (sníh, provlhlá země, květiny) se službou pohraničnicků, kteří ve vlhkém sněhu nacházejí šlápěje „darebáků“.¹⁶ Autor spojuje námět jara, jež je tradičně spojováno s mládím, s novým věkem, novým začátkem, v komunistickém mýtu představující i začátek nové éry socialismu a komunismu, šťastného věku.¹⁷ Líčení příchodu jara má tedy symbolizovat příchod nového komunistického věku, který přinese štěstí všem lidem, pomocí líčení přírody se Kalčík hlásí ke komunistické ideologii a budování nového komunistického světa. A zde se báseň opět vrací k ochraně hranic, pohraničnick má střežit bezpečí nového šťastného světa a zakročovat proti „darebákům“.

Další Kalčíkova báseň *Na hranicích* pracuje s motivem oběti a těžké služby pohraničnicků, kteří musejí snášet zimu, sníh, déšť a jsou odloučeni od svých blízkých, především od své milé.¹⁸ Stesk po matce a milé je také tématem básní Jana Pilaře

13 KALČÍK, Rudolf: *Pronásledování*. *Československý voják*, 1955, č. 21, roč. 4, s. 10–14.

14 MUK, Jiří: *Vlčák Kazan*. *Československý voják*, 13. června 1952, č. 12, roč. 1, s. 19–20.

15 SOVÁKOVÁ, Jiřina: *Deska cti. Stráž na Babí hoře*. *Československý voják*, 1956, č. 24, roč. 5, s. 21.

16 KALČÍK, Rudolf: *Jaro na hranicích*. *Československý voják*, 16. května 1952, č. 10, roč. 1, s. 15.

17 MACURA, Vladimír: *Šťastný věk: Symboly, emblémy, mýty 1948–1989*. Praha 1992, s. 8–18.

18 KALČÍK, Rudolf: *Na hranicích*. *Československý voják*, 21. března 1952, č. 6, roč. 1, s. 10.

V údolích hor, kde řeky tekou dál,
v zamlklých hájích, kde voní drobný vřes,
zásobník v kapse, v ruce samopal,
naš šťastný život obhájí dnes.
Ať fičí vichřice, ať deště šlehají
a mlhy choulí se snad v světě celém,
za světla, za tmy střežím po kraji
klid naší vlasti před nepřítelem. [...]

Pozdrav pohraničníka¹⁹ a M. Petříčka *Dopis z hranice*.²⁰ Myšlenka oběti, obětování svého pohodlí, život v těžkých podmínkách, nebezpečí a ochota obětovat život při obraně vlasti tvořily zásadní prvky obrazu pohraničníka. Byly součástí jejich heroizace. Bojovnějšího ducha měla písňová tvorba, například píseň *Pod Čerchovem*:

„Zrádci ani záškodníci nezlomí lid náš,
proti škůdcům na hranici stojí pevná tvář.

A jí do srdcí se vryla stará, slavná, chodská síla, hrdinný vzor náš.“²¹

Píseň odkazuje na tradice Chodů střežících hranice, ke kterým se Pohraniční stráž hlásila.

Rudolf Kalčík a další autoři ve svých dílech život pohraničníků velmi idealizovali. Skutečnost byla často značně odlišná, jak svědčí zprávy velitelů Pohraniční stráže pro bezpečnostní komisi ministerstva vnitra²², které vytýkají řadu nedostatků v působení sboru, ale i dopisy čtenářů otiskované v Československém vojákovi. Na rozdíl od Kalčíkových dobrodružných povídek, popisuje voják podepsaný J. O. ve svém Dopisu ze západní hranice život pohraničníků jako obyčejný, s běžnými starostmi, například jestli se podaří sehnat manželce pračku, jestli dostane rodina byt apod. „[...] *Když k nám přijedou novináři nebo spisovatelé, vždycky chtějí příběh vzrušující. Člověk pak má dojem, jako by se v pohraničí nic nedělo, jen střílelo na diversanty. Přijížděla za mnou manželka a vždy se ptala: ‚Co se tu, prosím tě, událo? V Praze se říká...‘ Přistěhovala se za mnou, a ani ji nenapadne, že kousek od nás je západní hranice a zcela jiný svět.*

19 PILAŘ, Jan: *Pozdrav pohraničníka*. Československý voják, 14. listopadu 1952, č. 23, roč. 1, s. 20. Široko dokola se táhne černý les,
takový nenajdeš v rovinách u nás doma.
Smrky tu bodají špičkami do nebes
a vidět daleko, až k tobě, maminko má!
[...]

20 PETŘÍČEK, M.: *Dopis z hranice*. Československý voják, 1952, č. 7, roč. 1, s. 26.
[...]
Takhle Tě slyším a mám Tě ještě radši
pro všechno krásné, co je kolem nás,
pro světlé, bílé dny, jež v ústrety nám kráčí
a pro stalinský, košaticí čas,
takhle Tě slyším a proto píši: Milá,
bdím, aby matky mohly klidně spát,
mou silou láska je a láska je má síla,
vzpomínám na Tebe a hledím na západ.

21 NOVOTNÝ, VI. – MORAVECKÝ, V.: *Pod Čerchovem*. Československý voják, 1954, č. 12, roč. 3, s. 9.

22 Archiv bezpečnostních složek (ABS), fond (f.) A2/1 – Sekretariát ministra vnitra I. díl, arch. j. 63, Zpráva o činnosti Pohraniční stráže na dobu od 1. 1. 1951 do 31. 10. 1951; ABS, f. A2/1 – Sekretariát ministra vnitra I. díl, arch. j. 110, Návrh rozkazu ministra národní bezpečnosti o výsledcích činnosti Pohraniční stráže za rok 1952; ABS, f. A2/1 – Sekretariát ministra vnitra I. díl, arch. j. 154, Situační zpráva o činnosti Pohraniční a Vnitřní stráže za rok 1953.

*Jakýpak ‚divoký západ‘!*²³ Chránit Československo jako pohraničník je prostě práce, i když záslužná. Článek se především snaží ukázat pohraničí v lepším světě, ne jako „divoký Západ“, kde jsou na denním pořádku přestřelky s nebezpečnými agenty, ale jako běžné prostředí jen s mírně specifickými problémy: „[...] Skoro přes sto pohraničníků a vojáků, kteří tu sloužili, zůstalo v pohraničí. Sami na vlastní oči se přesvědčili, že nepřijdou do ‚pustiny‘, kde se všim budou muset začínat znovu, a kde je denně budou ohrožovat diversanti, ale že všechno tu je jako v každém jiném okresu v republice.“²⁴ Účelem je přilákat do pohraničí nové, stranicky spolehlivé lidi a budoucí pomocníky Pohraniční stráže: „Chceme, aby mladí lidé obdělávali pole a pracovali v pohraničních továrnách, ale chceme, aby z nich byli i obránci vlasti, praví hraničáři. [...] A budeme-li mít v pohraničí mladé lidi – vlastence, bude naše stráž na západní hranici silná.“²⁵ V článku chybí heroizace pohraničníků, nemluví se o nebezpečí, aby nebyli případní osadníci odstrašeni.

Vizuální zobrazení pohraničníků

Důležitým propagandistickým nástrojem byly také obrazové materiály, především obrázky a plakáty. V grafickém zobrazení pohraničníků se opakují jejich hlavní atributy – příroda, boj, hlídka, psi. Plakáty i prezentace PS v novinách (Rudé právo, Československý voják, lokální tisk Pravda) využívají především fotografie, na nichž jsou pohraničníci zachyceni v akci, pátrají po narušiteli hranice, číhají na hlídce. Často s sebou mají psa – německého ovčáka a samopal, popřípadě dalekohled.²⁶

Fotografie měly ukazovat sílu Pohraniční stráže a působit především odstrašujícím dojmem, odradit potencionální „narušitele hranice“ od jejich činů, protože proti Pohraniční strážci nemají šanci. Pes rovněž odkazoval na chodské tradice; byl využíván německý ovčák, který byl někdy přiřazován jako symbol Chodům a jehož hlava se stala znakem PS. Fotografie pohraničníků na hlídce ilustrovaly důležitou zásadu, se kterou se měli identifikovat pohraničníci, ale i veškeré obyvatelstvo Československa: Bdělost a ostražitost,²⁷ případně heslo PS: Neprojdou!²⁸ (tzn. diversanti, agenti neprojdou přes hranici Československa). Pohraničníci na hlídce byli zobrazováni v tisku

23 *Dopis ze západní hranice*. Československý voják, 1955, č. 5, roč. 4, s. 8.

24 Tamtéž.

25 Tamtéž.

26 Národní archiv (NA), f. 502 – Dokumentace (D I), k. 54, plakát Den československé Pohraniční stráže; tamtéž, plakát Střez hranice po jejich vzoru! Tamtéž, plakát Za nedotknutelnost státních hranic, za bezpečnost naší vlasti; Úvodní obrázek, Československý voják, 7. července 1956, č. 14, roč. 5, s. 1.

27 KROUPA, V.: *Vysoká revoluční bdělost – mocná zbraň pohraničníků*. Pohraničník, květen 1955, č. 3, roč. 1, s. 146–153; *Bdělost a ostražitost – náš neustálý úkol*. Pohraniční stráž, 20. listopadu 1951, č. 20, roč. 1, s. 4; KALOUSEK, Jiří: *Bdělost a ostražitost*. Československý voják, 1955, č. 23, roč. 4, obálka.

28 *Neprojdou! Ke dni Pohraniční stráže*. Rudé právo, 8. července 1956, č. 189, roč. 36, s. 3.

i na plakátech.²⁹ Například plakát Za nedotknutelnost státních hranic, za bezpečnost naší vlasti! z roku 1956 ukazuje pohraničníky při hlídce v létě i v zimě ve sněhu, zobrazen je také atraktivní dunajský poříční oddíl s čluny.³⁰

Plakát Za nedotknutelnost státních hranic, za bezpečnost naší vlasti.
NA, f. 502 – Dokumentace, k. 54.

Oblíbené bylo zobrazení se psy nebo koňmi,³¹ kteří byli v padesátých letech také využíváni při ostraze hranic k dopravě materiálu i k jezdeckým hlídkám.³² Sympatie, které v čtenářích vzbuzují zvířata, měly být přeneseny i na pohraničníky. Na rozdíl od odstrašujícího samopalu.

Zcela jiný dojem vyvolává fotografie pohraničníků s krumpáči a lopatami.³³ Mladí muži na ní pracují v lese, připravují ženijně technické zabezpečení hranice – lesní

29 NA, f. 502 – Dokumentace, k. 54, plakát Den československé Pohraniční stráže.

30 Tamtéž, plakát Za nedotknutelnost státních hranic, za bezpečnost naší vlasti.

31 *Bděle stráží pohraničníci nedotknutelnost našich státních hranic.* Rudé právo, 8. července 1956, č. 189, roč. 36, s. 1.

32 PULEC, Martin: *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrčených na státních hranicích 1945–1989.* ÚDV, Praha 2006, s. 101.

33 *Budování naší západní hranice v roce 1952.* Československý voják, 7. července 1956, č. 14, obálka.

průsmyk a orné pásma. K orání pásma jsou opět využiti koně. V centru pozornosti jsou ale pohlední vojáci, kteří klučí les, jeden z nich má svlečenou košili. Obraz vizuálně zosobňuje propagandistickou tezi o spojení Pohraniční stráže s pracujícím lidem, pohraničníci zde podobně jako dělníci v továrnách a rolníci na polích těžce manuálně pracují. Využita byla i fyzická atraktivita fotografovaných vojáků a jistý sex-appeal.

Méně typické bylo statické a reprezentační zobrazení pohraničníků. Například v plzeňské Pravdě, regionálním tisku KSČ, byli pohraničníci vyfoceni v pozoru, se svou bojovou zástavou, když brigády v Sušici a v Poběžovicích získaly roku 1956 Řád republiky.³⁴ Spolu s armádou byla PS prezentována při vojenských přehlídkách a významných dnech, svátcích.

Pokud je hlavním motivem ve vizuální prezentaci pohraničníků hlídka a bdělost, u armády je zdůrazňována její ochranná funkce, bezbranní obyvatelé Československa, které ona chrání. Vojáci jsou zobrazováni také v přátelském setkání s dětmi, například v satirickém časopisu Dikobraz.³⁵ Děti se vojáků nebojí, druží se s nimi. Stejně jako u PS je zde důležité spojení s „pracujícím lidem“, zvláště se vzornými dělníky.³⁶

K propagaci Pohraniční stráže byly využívány i filmy.³⁷ Z hraných filmů vznikly v padesátých letech dva filmy režiséra Karla Kachyni: roku 1956 Ztracená stopa, zabývající se problematikou psovodů u PS, a roku 1959 slavný Král Šumavy, který byl natočen podle scénáře Rudolfa Kalčíka.³⁸

Pohraniční stráž v tisku

Z tisku se pochopitelně problematice PS nejvíce věnovala periodika určená přímo pohraničníkům nebo vojákům. Pohraničníkům byly určeny noviny Pohraniční stráž, od roku 1953 Pohraniční a Vnitřní stráž, které vydávalo Velitelství PS. Toto periodikum poskytovalo zpravodajství z prostředí Pohraniční stráže. Sledovalo každodenní dění u pohraničních jednotek, otiskovalo proslovy určené pohraničníkům, články o zadržení narušitelů, ocenění pohraničníků – Vzorný voják, Vzorný pohraničník, příklady dobré spolupráce s místními obyvateli (např. akce připravované pro pionýry), kulturní činnost pohraničníků (např. zapojení do Soutěže tvořivosti mládeže), nápady a výzvy k lepší stranicko-politické práci (např. tvorba nástěnek, činnost agitátorů) atd.

34 Pravda, 10. července 1956, č. 55, roč. 37, s. 1.

35 MRKVIČKA, Otakar: *Děti a vojáci*. Dikobraz, 9. října 1951, č. 41, roč. 7, s. 1; ŠTEMBERA, Otakar: *Tankista*. Dikobraz, 4. května 1952, č. 18, roč. 8, s. 1; HAAS, Lev: *Nepřátel se nelekáme, mír ubráníme*. Dikobraz, 4. října 1953, č. 40, roč. 9, s. 1.

36 ŠTEMBERA, Otakar: *Tankista*. Dikobraz, 4. května 1952, č. 18, roč. 8, s. 1.

37 Přehled filmů věnovaných problematice pohraničí, železné opony a také Pohraniční stráže přináší kapitola *Obraz železné opony v literatuře a filmu* v publikaci JÍLKOVÁ, Alena – JÍLEK, Tomáš a kol.: *Železná opona. Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu. 1948–1989*. Praha 2006.

38 Viz ŠMIDRKA, Václav: *Armáda a stříbrné plátno: Československý armádní film 1951–1999*. Praha 2009.

Teoretické a odborné problémy ostrahy hranic sledoval od roku 1955 časopis Pohraničník, který byl určen velitelům PS; přinášel i tajné informace. Nejprve otiskoval především překlady sovětských článků a zabýval se problémy stranicko-politické práce, vlastního výkonu ostrahy hranic, výcviku pohraničnicků i materiálního zajištění služby.³⁹ Vzhledem ke svému charakteru nesloužil k prezentaci PS na veřejnosti. Významným byl již zmíněný časopis Československý voják.

V celospolečenském tisku – například v Rudém právu – byla Pohraniční stráž většinou prezentována společně s dalšími ozbrojenými silami Československé republiky. I když organizačně představovala samostatný sbor, který ve sledovaném období patřil do působnosti ministerstva národní bezpečnosti (po roce 1953 ministerstva vnitra), a nikoliv ministerstva národní obrany, byli pohraničníci často zobrazováni společně s vojáky Československé lidové armády. Také propagandistický obraz vojáků a pohraničnicků byl v základních rysech velmi podobný – najdeme v něm myšlenky „stráže míru“, „stráže vlasti“, obrany země před nepřáteli, především imperialisty,⁴⁰ či spojení s pracujícím lidem. Časté byly odkazy na vzor sovětské Rudé armády a sovětských pohraničnicků.⁴¹

Pohraniční tematika se v tisku většinou objevovala v souvislosti s vojenskými přehlídkami⁴² či významnými dny armády – 9. května Osvobození vlasti sovětskou armádou, 6. října Den Československé lidové armády a především 11. července Den Pohraniční stráže.⁴³ Při přehlídkách a oslavách Dne armády sekundovaly Pohraniční stráž, Sbor národní bezpečnosti i Lidové milice armádě, která byla v centru pozornosti: „[...] Proto budeme dále budovat a upevňovat svou armádu, armádu míru, jejíž vysoké hodnoty ukázala slavná přehlídka 9. máje. Proto budeme jako oko v hlavě střežit a prohlubovat jednotu ozbrojených sil s pracujícím lidem naší vlasti. Proto naše armáda se bude ještě houževnatěji učit ze zkušeností Sovětské armády, zdokonalovat svou bojovou a politickou přípravu. Proto naši letci budou po vzoru stalinských sokolů bránit nedotknutelnost naší země před nepřátelským letectvem, naši pohraničníci neproniknutelně uzavřou hranice naší vlasti před nepřátelskými škůdci a příslušníci Sboru národní bezpečnosti ještě více zajistí vnitřní bezpečnost našeho lidu a jeho budovatelského díla. Proto naše Lidové milice budou střežit naše závody a stanou se vynikajícími organizátory brannosti našeho lidu a pracovníci našeho zbrojního a leteckého průmyslu mnohonásobí své úspěchy.“⁴⁴

39 Pohraničník, 1955, 1. roč. Obsah.

40 Jako příklad poslouží názvy útvarových časopisů. Časopisy Pohraniční stráž se jmenovaly např. Hraniciar, Ohlas Šumavy, Novodobí Chodové nebo Na stráži míru. Časopis sušické armádní posádky se nazýval Stráž vlasti.

41 NIKOLAJEV, K.: *Slavní sovětské pohraničníci – náš velký vzor*. Pohraniční a Vnitřní stráž, 9. ledna 1955, č. 2, roč. 5, s. 3; VACHTA, Antonín: *Pohraniční vojska SSSR*. Pohraničník, únor 1956, č. 1, roč. 2, s. 26–29.

42 *Mohutná přehlídka bojové připravenosti našich ozbrojených sil*. Rudé právo, 10. května 1952, č. 117, roč. 32, s. 2–3.

43 PEŠŤÁK, Michael: *Svátky a oslavy za socialismu*. In: EISENHAMMER, Miroslav (ed.): *Ročenka Státního oblastního archivu v Plzni 2007, Plzeň 2008*, s. 137–140.

44 *Přehlídka věčnosti, družby a bojové síly*. Rudé právo, 11. května 1952, č. 118, roč. 32, s. 1.

Pohraniční stráž se samostatně objevovala v tisku zvláště při výročí přijetí zákona č. 69/1951 Sb. o ochraně státních hranic, který byl schválen 11. července 1951.⁴⁵ V roce 1951 otisklo Rudé právo hlavní projevy z Národního shromáždění při projednávání zákona,⁴⁶ roku 1952 připomínala výročí zákona fotografie pohraničnicka se psem.⁴⁷

Větší pozornost byla PS věnována v tisku poté až v roce 1956, kdy byl vyhlášen svátek Den Pohraniční stráže, a konaly se oslavy.

Budování naší západní hranice v roce 1952.
Československý voják, 7. července 1956, č. 14, roč. 5, obálka.

45 Československo. 69. Zákon ze dne 11. července 1951 o ochraně státních hranic. In: Sbíрка zákonů republiky Československé, 1951, částka 35, s. 217–218. Dostupný také z [www: <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/SearchResult.aspx?q=69/1951&typeLaw=zakon&what=Cislo_zakona_smlouvy>](http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/SearchResult.aspx?q=69/1951&typeLaw=zakon&what=Cislo_zakona_smlouvy)

46 Např. Projev ministra národní bezpečnosti Ladislava Kopřivy v Národním shromáždění o zákonu na ochranu hranic. Rudé právo, 12. července 1951, č. 162, roč. 31, s. 3.

47 Rudé právo, 11. července 1952, č. 179, roč. 32, s. 2.

Reprezentační akce

Kromě přehlídek ozbrojených sil Československa měl k reprezentaci sboru sloužit především Den československé Pohraniční stráže. Významný den byl zaveden na podnět ministra vnitra Rudolfa Baráka v červenci 1956. První oslavy se konaly 8. července 1956, zavedení svátku zdůvodnil Barák takto: „[...] Československá Pohraniční stráž za pět let svého trvání dosáhla mnoha úspěchů a čestně splnila svůj podíl při ochraně bezpečnosti naší socialistické výstavby a šťastného mírového života všeho československého lidu. Pohraničníci v boji s nepřáteli podali četné důkazy hrdinství a obětavosti, hluboké lásky k lidově demokratické vlasti, nesmiřitelné nenávisti k nepříteli a svého těsného spojení s pracujícími, jejichž zájmy byli povoláni chránit. Oslava Dne československé Pohraniční stráže je proto novým vysokým oceněním a uznáním úlohy, práce a úsilí Pohraniční stráže, je vyjádřením lásky a díky československého lidu všem pohraničnickům za jejich obětavou a bdělou službu.“⁴⁸

Kromě ocenění práce pohraničnicků měly oslavy také demonstrovat sílu KSČ a nepropustnost hranic Československa: „[...] Den československé Pohraniční stráže je slaven i v době, kdy vývoj mezinárodní situace definitivně směřuje ke zmírnění mezinárodního napětí, kdy stále reálnější se stává možnost odvrácení váleka a zajištění trvalého míru. Současně však řada skutečností neustále ukazuje, že tato veliká, světodějná perspektiva, opírající se o pevnost socialistické soustavy a mající podporu širokého pásma míru a lidových mas celého světa, není vhod určitým monopolistickým kruhům starého kapitalistického světa, které nechtějí vzít na vědomí vůli národů a tvrdošíjně obhajují zkrachovanou politiku s posice síly a zostřování mezinárodního napětí. To vše nás zavazuje k tomu, abychom i v budoucnosti ještě bděleji strážili dosažené výsledky naší socialistické práce, mír a klid naší země.“⁴⁹

K zavedení svátku totiž došlo v komplikované vnitřní i mezinárodní situaci sovětského bloku, v době částečné destalinizace, uvolňování mezinárodního napětí, Chruščovova referátu na 20. sjezdu KSSS, reformního hnutí v Polsku a Maďarsku, které vyústilo v maďarské povstání. V Československu se však vládnoucí garnitura v čele s Antonínem Novotným snažila zabránit větším reformním krokům a destalinizaci.⁵⁰ Barákův rozkaz ukazuje skepsi československých komunistů k uvolňování v sovětském bloku a trvalosti zmírnění studené války.

Vlastní oslavy Dne Pohraniční stráže měly být důležitou prezentací sboru, jejich součástí byly veřejné schůze a besedy pohraničnicků s pracujícími, ve školách, v závodech, jednotných zemědělských družstvech (JZD). Slavnostně se předávaly Řády republiky a zástavy některým brigádám, konala se shromáždění důstojníků PS, schůze

48 ŠEFRANÝ, Stanislav (ed.): *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Praha 1989, s. 100.

49 Tamtéž, s. 101.

50 Viz PERNES, Jiří: *Československý rok 1956. K dějinám destalinizace v Československu*. In: Soudobé dějiny. 2000, č. 4, roč. 7, s. 594–618; BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956*. Praha 2001.

KSC a Československého svazu mládeže v PS, sportovní a branná odpoledne, vystoupení uměleckých souborů a lidové veselice a také Den družby příslušníků PS s pracujícími pohraničních oblastí, který obsahoval projevy představitelů místních národních výborů a PS.⁵¹ Tyto akce měly pozitivně představit Pohraniční stráž veřejnosti a přiblížit ji lidem.

Dni Pohraniční stráže se věnoval celostátní i regionální tisk. Úvodník deníku Rudé právo představil stručnou historii sboru Pohraniční stráže a velebil jeho vzornou službu. Základní je obraz nepřítele a hrdiny-pohraničnicka. Podle propagandy číhá za hranicemi zrádný nepřítel, který vysílá do Československa své agenty: „[...] Každý úspěch naší pokojné výstavby je našim nepřátelům solí v očích. Čím dále, tím více ztrácejí živnou půdu pro své rejdy, ocitají se ve slepé uličce. A v zoufalé snaze spoléhá se reakce především na pomoc ze zahraničí. Spoléhá na pomoc agentů nejružnějšího ražení, odchovaných ve špionážních místech v našem těsném sousedství – v západním Německu, na zrádce a špióny naverbované cizími rozvědkami a ochotné za jidášský žold terorizovat a ničit zemi, jejímž jazykem sami hovoří.“⁵²

Proti nim ale stojí stateční hrdinové, kteří chrání vlast a nevinné obyvatele země: „[...] Naši občané se dnes sejdou na mnoha přátelských besedách s pohraničníky, k nimž je váže trvalé a hluboké přátelství. Jejich život v míru pohraničníci neúnavně a bděle strážejí. Na těchto besedách budou pronesena také slova uznání a díky i oprávněné hrdosti našeho lidu na obětavost, s níž pohraničníci vykonávají svou obtížnou službu. Trpělivě překonávají všechny její těžkosti a ze všech svých sil i s veškerou svou dovedností plní svěřený úkol – neproniknutelně uzavřít státní hranici pro všechny ty, kteří sem přicházejí se zlým úmyslem, se záměrem škodit našemu zřízení, naší zemi a jejímu lidu. A není pochyb, že tento úkol pohraničníci čestně plní. Patří jim za to více než pouhá slova prostého uznání a prostých díky.“⁵³

Vyzdvíženy jsou skvělé charakterové vlastnosti idealizovaných pohraničnicků a hlavně jejich bdělost: „[...] Je až obdivuhodná jejich odvaha a statečnost, s jakou dnem i nocí bdí nad neporušitelností státní hranice, sebeovládání a pevná vůle, se kterou snášejí často nehostinné podmínky své služby, žijí v jednotkách, zapadlých v náručí šumavských hor, v dunajské nížině či jihomoravských rovinách, odkud je většinou daleko do měst, daleko do kin a divadel. A přece jejich bdělost nepolevila a nepoleví.“⁵⁴

Článek končí výzvou občanům ke spolupráci s Pohraniční stráží, připomíná, že ochrana hranic by měla být povinností všech občanů Československa, nejen Pohraniční stráže: „[...] Sama [PS] by však nestačila splnit svou vlasteneckou povinnost, kdyby společně s ní nestály na hranici řady našich poctivých občanů. A nejen na hranici. Všude po celém území vlasti mnohokrát pomohli sami občané bezpečnostním orgánům

51 ABS, f. A2/1 – Sekretariát ministra vnitra I. díl, arch. j. 991, Den československé Pohraniční stráže 1956.

52 *Stráž na hranici*. Rudé právo, 8. července 1956, č. 189, roč. 36, s. 1.

53 Tamtéž.

54 Tamtéž.

zadržet agenta, záškodníka, mnohokrát prokázali svou bdělost a ostrážitost v boji se škůdci.“ Smyslem oslav má být právě připomenout obyvatelům tuto jejich povinnost: „Promlouvá tedy letošní Den Pohraniční stráže ke všem našim občanům. Neúnavná bdělost pohraničnicků a neméně neúnavná ostrážitost našich občanů – to jsou dvě stránky téže věci: ochrany republiky, našeho lidově demokratického zřízení a jeho vymožeností, ochrany spokojeného a mírumilovného života. Mějme to proto zvláště dnes na mysli.“⁵⁵

Rudé právo se také snažilo čtenářům přiblížit život pohraničnicků krátkými historickými články v *Neprojdou!*⁵⁶

O průběhu oslav v západních Čechách informuje periodikum *Pravda*, orgán Krajského výboru KSČ v Plzni. V Poběžovicích bylo hlavním bodem programu vyznamenání brigády Řádem republiky, které přijel udělit ministr vnitra Rudolf Barák. V Sušici byl program méně oficiální a více populární. Již v sobotu se konala estráda pražských umělců, lidová veselice, v neděli 8. července 1956 byl na programu koncert hudebního útvaru PS a souboru *Elán* ze Strakonice. Následovalo sportovní odpoledne se závody gymnastů a štafetovým během. Návštěvníci se také dočkali praktických ukázek výcviku pohraničnicků na motocyklech, výcviku služebních psů a koní či ukázek zadržení narušitelů psy. Odpoledne uzavíralo fotbalové utkání Rudé hvězdy Sušice se Spartakem Plzeň.⁵⁷

Také regionální *Pravda* se snažila čtenářům více přiblížit Pohraniční stráž, otiskla tedy úryvek z Kalčíkovy knihy *V hraničních horách*,⁵⁸ projev ministra Baráka v Poběžovicích⁵⁹ a článek o patronátu Pohraniční stráže v Poběžovicích nad místním JZD.⁶⁰

Spolupráce s místním obyvatelstvem

Utváření představy o pohraničnících samozřejmě ovlivňovala i osobní zkušenost s nimi. Právě tato mentální reprezentace také většinou přetrvává v paměti lidí. Pamětníci při dotazu na Pohraniční stráž vyprávějí především příběhy setkání s pohraničnickými při cestě do zahraničí, zabloudění k hraniční čáře při výletu, popřípadě soužití s konkrétními pohraničnickými v příhraničních oblastech západních Čech.⁶¹

55 Tamtéž.

56 *Neprojdou! Ke dni Pohraniční stráže*. Rudé právo, 8. července 1956, č. 189, roč. 36, s. 3.

57 *Plzeňsko oslavilo Den Pohraniční stráže*. *Pravda*, 10. července 1956, č. 55, roč. 37, s. 1.

58 KALČÍK, Rudolf: *Zrození hrdiny*. *Pravda*, 10. července 1956, č. 55, roč. 37, s. 2.

59 *Za nedotknutelnost státních hranic, za bezpečnost naší vlasti!* Projev člena politbyra ÚV KSČ ministra vnitra Baráka na Dni Pohraniční stráže v Poběžovicích. *Pravda*, 10. července 1956, č. 55, roč. 37, s. 1, 3.

60 *Družba pohraničnicků*. *Pravda*, 10. července 1956, č. 55, roč. 37, s. 2.

61 Vycházím z rozhovorů, které jsem vedla pro portál *Paměť národa* a *Západočeské muzeum* v Plzni, dále ze soukromých rozhovorů s pamětníky ze západních Čech – např. rozhovor se Stanislavem Bělem dne 22. července 2011; rozhovor s Martou Talmanovou dne 11. července 2011. Nahrávky rozhovorů jsou uloženy v osobní sbírce autorky a v *Západočeském muzeu* v Plzni. Rozhovory se Zdeňkem Mračkem, 17. února 2011, 24. února 2011, 1. března 2011. Nahrávka je uložena ve *Sbírce Paměti národa*. Dostupné z [www: <http://www.pametnaroda.cz/witness/index/id/1973>](http://www.pametnaroda.cz/witness/index/id/1973)

Další část tohoto příspěvku se proto snaží přiblížit některé formy spolužití a interakce mezi příslušníky Pohraniční stráže a místními obyvateli pohraničních oblastí. Je přitom na místě připomenout existenci hraničního pásma, ze kterého bylo vystěhováno „státně nespolehlivé“ obyvatelstvo, a zakázaného pásma, odkud byli místní obyvatelé zcela vystěhováni a kam měli přístup jen pohraničníci, popřípadě lesníci a zemědělství brigádníci se speciálním povolením a pod dohledem PS.⁶² V bezprostřední blízkosti hranic a v okolí pohraničnicků zůstaly tedy jen prověřené osoby, uznané jako spolehlivé.

Dále uváděné konkrétní příklady pocházejí především z prostředí 9. brigády Pohraniční stráže ministerstva vnitra v Poběžovicích, která kontrolovala úsek hranice se Spolkovou republikou Německo od obce Dianaberg, okres Tachov, po osadu Fuchsberg, obec Sruby, okres Klatovy.⁶³

Podle představ velení PS měla spolupráce pohraničnicků s civilním obyvatelstvem probíhat na několika úrovních.

První úrovní byla zpravodajská práce, pro kterou představovalo civilní obyvatelstvo významný zdroj informací o výskytu a pohybu narušitelů, o negativních postojích některých obyvatel k novému státnímu zřízení. Obyvatelstvo pohraničních oblastí bylo vnímáno jako důležitá síla, která může významně pomoci pohraničnickům s ochranou hranic a zjištěním výskytu potenciálních narušitelů hranice. Aby však byli obyvatelé ochotni pomáhat pohraničnickům s odhalováním narušitelů, bylo nutné budovat dobrý vzájemný vztah a cíleně místní obyvatelstvo politicky vychovávat.⁶⁴ K tomuto účelu byla směřována většina akcí „družby“ pohraničnicků s místními obyvateli. Ideálem bylo, aby všichni obyvatelé pohraničí přišli na služebnu PS a upozornili na příchod cizího člověka v pohraničí a na jeho podezřelé chování.⁶⁵ Poté by ho pohraničníci zadrželi.

Ztělesněním nejvýraznějšího zapojení obyvatel do ochrany hranic se stali tzv. pomocníci Pohraniční stráže, kteří byli zřízeni Rozkazem velitele PS č. 00171 ze dne 24. července 1954. Ovšem bez oficiálního ustanovení fungovali již před tímto datem; jednotky pomocníků PS se vyvinuly z pohraničních osadních milic již po skončení války. Šlo (z hlediska komunistické moci) o spolehlivé obyvatele pohraničí, kteří se dobrovolně zapojili do ochrany státních hranic.⁶⁶

62 Viz VANĚK, Pavel: *Konstituování pohraničního území v letech 1948–1951 jako prvku ochrany státní hranice*. In: BYSTRICKÝ, Vladimír (ed.): *Západočeský historický sborník 7*, Plzeň 2001, s. 331–338; TOPINKA, Jiří: *Zapomenutý kraj: České pohraničí 1948–1960 a takzvaná akce dosídlení*. Soudobé dějiny, 2005, č. 3–4, roč. 12, s. 534–585; KOVAŘÍK, David: „V zájmu ochrany hranic“. *Přesídlení obyvatel ze zakázaného a hraničního pásma v letech 1951–1952*. Soudobé dějiny, 2005, č. 3–4, roč. 12, s. 686–707.

63 ABS, f. 2344 – 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, Vojenská kronika 9. poběžovická pohraniční brigáda ministerstva vnitra, 1. sv. 1951–1956, s. 15.

64 ABS, f. 2357 – Hlavní správa Pohraniční stráže a ochrany státních hranic, Služební předpisy a pomůcky, k. 1, Předpis pohraniční služby (pohraniční rota) 1956, s. 122.

65 *O naší spolupráci s civilním obyvatelstvem*. Pohraniční stráž, 10. prosince 1951, č. 22, roč. 1, s. 1.

66 PULEC, Martin: *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*, s. 79; POLÁK, Petr: *Stůj, ruce vzhůru! Tady Pohraniční stráž. Kdo tam?* České Budějovice 2009, s. 76–94.

Pomocníci PS měli vlastní organizační strukturu, jejíž nejmenší jednotkou bylo družstvo, které čítalo do deseti osob. Vyšší jednotkou byla četa. V čele družstva nebo čety stál velitel pomocníků PS. Mezi úkoly pomocníků PS patřilo odhalování „narušitelů hranic“ a včasné informování pohraničnicků, zamezení narušení pohraničního režimu, účast na pohraničních operacích PS, ochrana státního a družstevního majetku.⁶⁷ U 9. brigády PS působilo v roce 1956 celkem 287 pomocníků PS, z nich bylo 40 odměněno za úspěšnou práci v roce 1955.⁶⁸

Druhou úrovní byla spolupráce místních civilních organizací KSČ a Československého svazu mládeže (ČSM) s organizacemi KSČ a ČSM u jednotek PS. Někteří pohraničníci působili rovněž jako členové místních národních výborů.⁶⁹

Další formou spolupráce s místním obyvatelstvem byla „družba na poli kultury“, zajišťovaná především útvarovými skupinami ČSM. Například divadelní a hudební soubory, organizované při jednotkách PS, prezentovaly své umění na akcích ČSM, vystoupeních pro školy, pro členy JZD, příslušníky Lidových milicí, jiné jednotky PS a armády. Článek *Kulturou ke sblížení PS s civilním obyvatelstvem* v časopisu *Pohraniční a Vnitřní stráž* uvádí jako vzorový příklad hudební a estrádní soubor *Hlídká míru*, který vytvořili příslušníci PS a civilní členové ČSM a který měl velký divácký úspěch – dokonce úspěšně reprezentoval na okresním a krajském festivalu. Zajímavé je, že se čtenáři článku nedozvědí důležitou informaci, tj. – u které jednotky toto vzorové hudební těleso působilo! Umístění jednotek PS totiž patřilo mezi utajované skutečnosti, které nesměly být zveřejněny. Proto je místo působení hudební jednotky označeno jako „město T.“ Utajení není důsledné – vzhledem k tomu, že se soubor účastnil Krajského festivalu v Plzni, jde pravděpodobně o Tachov, jiná města od písmene T. v západních Čechách nejsou.⁷⁰

Zlepšovat vztahy s místními obyvateli měla také výpomoc pohraničnicků na stavbách JZD a obcí, dodávání sena sklizeného pohraničnickými místními JZD atd.⁷¹

O spolupráci města a útvaru PS v Pobežovicích svědčí zápisy znělek místního rozhlasu.⁷² Bohužel, kronika města je po roce 1948 psána jako „kronika JZD v Pobežovicích“, takže se kulturnímu dění ve městě, ani spolužití občanů města s pohraničnickými nevěnuje.⁷³

Znělky byly vysílány místním rozhlasem a připravovala je Osvětová beseda v Pobežovicích. Informovaly o kulturních akcích v Pobežovicích, důležitých politických

67 ABS, f. 2357 – Hlavní správa Pohraniční stráže a ochrany státních hranic, Služební předpisy a pomůcky, k. 1, Předpis pohraniční služby (pohraniční rota) 1956, s. 123–124.

68 ABS, f. 2344 – 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, Vojenská kronika 9. pobežovická pohraniční brigáda ministerstva vnitra, 2. svazek 1956–1957, s. 19.

69 Tamtéž, s. 19.

70 DOLEJŠ, S.: *Kulturou ke sblížení PS s civilním obyvatelstvem*. *Pohraniční a Vnitřní stráž*, 23. srpna 1953, č. 25, roč. 3, s. 1.

71 PULEC, Martin: *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*, Praha 2006, s. 81.

72 Státní okresní archiv (SOA) Domažlice, f. Místní národní výbor 1945–1990, k. 18, inv. č. 401 *Kulturní akce 1946–1960*.

73 Tamtéž, inv. č. 102 *Kronika obce*.

událostech (např. úmrtí J. V. Stalina) i o místním dění (např. rozvoj JZD, založení Svazarmu). Zachovaly se především zápisy znělek z let 1952 a 1953. V rozhlasové znělce z 28. listopadu 1952 najdeme zmínku o fungování Klubu útvaru PS v Poběžovicích, který ve spolupráci s místní skupinou ČSM pořádal v listopadu 1952 divadelní představení Karvašovy komedie *Lidé z naší ulice*.⁷⁴ Komedie je avizována takto: „[...] V režii Václava Horáka a ve výpravě Jiřího Bérty uvedou zde vojáci společně se svazačkami vtípnou veselohru ze současného života, která pobaví a rozesměje každého upřímného člověka.“⁷⁵ Tato poznámka ukazuje na možný motiv zájmu obyčejných vojáků o kulturní činnost – při nacvičování divadelního představení se totiž mohli setkávat s místními dívkami, což bylo jinak při pohraniční službě velmi vzácné.

U brigády v Poběžovicích existoval také hudební soubor PS s názvem *Za mír*. Tento hudební a taneční soubor pořádal například v roce 1952 ve spolupráci s místní skupinou Svazu československo-sovětského přátelství⁷⁶ Mikulášskou zábavu pro místní občany. Soubor PS hrál podle rozhlasové znělky „*k tanci i poslechu*“.⁷⁷

Velkou událostí mělo být v Poběžovicích roku 1953 oslavení pátého výročí únoro-
vého převratu. Dne 25. února 1953 se v kinosále Svornost měl konat slavnostní kulturní večer, na kterém vystupovaly všechny poběžovické soubory, a to soubor Pionýra, ČSM, soubor žen a poběžovických učitelů, a příslušníci PS útvaru Poběžovice. Součástí programu měl být koncert hudby Pohraniční stráže.⁷⁸

O spolupráci s civilním obyvatelstvem v roce 1956 informuje kronika 9. brigády PS Poběžovice: V průběhu roku 1956 připravila PS v prostoru poběžovické brigády 700 filmových představení ve 22 obcích, které shlédlo asi 15 000 osob. Dále se konalo v 7 obcích 22 estrád kulturních úderků, které navštívilo přes 3200 osob. Kulturní soubory a estrádní skupiny PS provedly v obcích v hraničním pásmu asi 30 vystoupení, která navštívilo na 5000 lidí. Ve 100 případech účinkovaly estrádní hudby PS při tanečních a lidových veselících.

Kronika potvrzuje, že hlavní zájem na družbě PS s místními obyvateli směřoval k získávání informací o narušitelích a zpravodajské činnosti: „[...] K upevnění spolupráce s civilním obyvatelstvem byla zaměřena zejména kulturní a politická spolupráce, jejíž výraz našel odraz v upevnění morálně-politické jednoty civilního obyvatelstva s pohraničníky. Výsledek se projevil v tom, že civilní obyvatelstvo se aktivně podílelo na zadržení narušitelů ve třech případech. Obyvatelstvo upozorňovalo pohraničníky na neznámé osoby, čímž pomáhalo lepší kontrole o pohybu osob v hraničním pásmu.“⁷⁹

74 Tamtéž, znělka z 28. listopadu (1952).

75 Tamtéž.

76 V pramenu je uvedeno jen „*Svaz československého přátelství*“. Vzhledem ke kontextu Měsíce československo-sovětského přátelství, který je v pramenu dříve zmíněn, pravděpodobně jde o Svaz československo-sovětského přátelství.

77 Tamtéž, znělka z 5. prosince 1952.

78 Tamtéž, znělka z 24. února 1953.

79 ABS, f. 2344 – 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, Vojenská kronika 9. poběžovická pohraniční brigáda ministerstva vnitra, 2. svazek 1956–1957, s. 19.

Významnou součástí kooperace Pohraniční stráže s civilním obyvatelstvem byla také práce s mládeží a dětmi. Byl na ni kladen důraz již od začátku působení nové PS v roce 1951, protože právě výchova mladé generace byla klíčovou pro pokračování socialismu v ČSR. Pohraničníci měli aktivně pracovat s pionýrskými organizacemi a se školami, připravovat pro ně akce.⁸⁰

Nejprve byla spolupráce PS s pionýry záležitostí spontánní aktivity jednotlivců, později již byla cíleně organizována. Od roku 1953 byly zakládány pionýrské skupiny Pohraniční stráže, se kterými pohraničníci spolupracovali, navštěvovali jejich schůzky, pořádali výlety a vycházky a seznamovali děti se zásadami ochrany hranic.⁸¹ Z těchto pionýrských skupin, které spolupracovaly s pohraničníky, se v šedesátých letech vyvinuly pionýrské oddíly Mladých strážců hranic.⁸² V roce 1956 působili u poběžovické brigády pohraničníci jako pionýrství vedoucí v deseti skupinách pionýrských organizací. Zvláště aktivní byli Václav Pavlus a Jan Kolář v Hostouni.⁸³ Při práci s pionýry bylo využíváno touhy dětí po dobrodružství a romantice života v přírodě k jejich výchově k lásce k socialismu, k odpovědnosti za ochranu hranic a k věrnosti komunistické moci. Důležitým prvkem v práci s dětmi byl sport a branná výchova, kterou prováděli pohraničníci, bylo využíváno také bojových her.⁸⁴ Vzorem se měl stát chlapec-pionýr, který spolupracuje s Pohraniční stráží, odhalí „narušitele“ hranice a oznámí ho pohraničníkům, který jedná jako jejich zvěd v pohraničních vesnicích. Takového vzorového chlapce ukazuje například povídka Na hranicích od Jiřího Marka – chlapec Zdeněk zde odhalí „narušitele“ a chce je sám zastavit, sám chrání hranici.⁸⁵

Pohraničníci také pomáhali s materiálním zajištěním pionýrských organizací, například zajišťovali budování kluboven pionýrů.

Byly skutečně realizovány plány a nařízení úzké spolupráce pohraničníků s civilním obyvatelstvem? Jaký byl jejich efekt na ostrahu hranic? Dařilo se uskutečnit cíle velení PS?

Realita nebyla tak ideální, jak ji zobrazují literární díla či kronika brigády. V rozporu s oficiálními deklamacemi o úzké spolupráci a o kontaktu pohraničníků a civilního obyvatelstva v pohraničí je například návrh velitele Ludvíka Hlavačky ve zprávě o činnosti PS v roce 1951, určené ministerstvu národní bezpečnosti. Velitel příkazuje: „*Maximálně omezit styk mužstva základní služby s civilním obyvatelstvem, za účelem znemožnění proti pronikání postranních vlivů.*“⁸⁶ Měly se dovolovat pouze organizované

80 *Příkladná spolupráce s pionýry*. Pohraniční stráž, 10. července 1951, č. 9, roč. 1, s. 2.

81 *Pionýrská skupina Pohraniční stráže*. Pohraniční a Vnitřní stráž, 8. ledna 1956, č. 2, roč. 6, s. 1.

82 MÍKA, Václav – KOLEČKÁŘ, Vladimír: *Mladí strážcovia hranic*. Praha 1983, s. 38.

83 ABS, f. 2344 – 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, Vojenská kronika 9. poběžovická pohraniční brigáda ministerstva vnitra, 2. svazek 1956–1957, s. 20.

84 MÍKA, Václav – KOLEČKÁŘ, Vladimír: *Mladí strážcovia hranic*. Praha 1983, s. 37.

85 MAREK, Jiří: *Na hranicích*. Československý voják, 1953, č. 10, roč. 2, s. 9–11.

86 ABS, f. A2/1 – Sekretariát ministra vnitra I. díl, arch. j. 63, Zpráva o činnosti Pohraniční stráže za dobu od 1. 1. 1951 do 31. 10. 1951, s. 13.

návštěvy kin a kulturních zařízení. Propagovaná spolupráce s civilním obyvatelstvem se měla ve skutečnosti realizovat jen formou spolupráce funkcionářů PS s civilními organizacemi. Vojáci-pohraničníci měli být téměř izolováni, měly být co nejméně povolovány dovolenky i návštěvy příbuzných.⁸⁷

V dalším dokumentu vyjadřuje velitel kritický postoj k stávajícímu obyvatelstvu pohraničí: „[...] Dnešní obyvatelstvo pohraničních okresů na mnohých místech touto oporou není, neboť je namnoze reakčně zaměřeno a ve svém styku s pohraničníky snaží se tyto vychovávat nikoliv v lásce k naší lid. dem. vlasti, nýbrž naopak snaží se na ně působit, aby se stali podporou našich nepřátel, otevřeli těmto hranice a vyhýbali se bezpečnostním zákrokům vůči nepříteli.“⁸⁸ Spíše, než aby pohraničníci vychovávali místní obyvatele k větší loajalitě a komunistické uvědomělosti, mělo obyvatelstvo v pohraničí špatný vliv na pohraničníky. Proto se měly jejich kontakty omezit.

Také cíl, aby všichni obyvatelé pohraničí byli informátory a spolupracovníky PS se nepodařilo zcela naplnit. V některých obcích byli naopak uvědomělí pomocníci PS výjimkou, ostatní obyvatelé jejich činnost neschvalovali a dávali jim to najevo. Příčiny byly hledány v slabé propagandě: „[...] Nedostatečné objasňování mezinárodní situace, zločinných plánů amerických imperialistů, otupuje bdělost a ostrážitost občanů zejména v pohraničních obcích. Někdy se projevuje až lhostejný poměr k ochraně státních hranic, k přechodům hranic nepřátelskými živly. Na příklad v obci Krásné na Karlovarsku hajný Jankovský, uvědomělý hraničář, který od začátku května zabránil již dvanácti přechodům hranic, nenachází oporu mezi obyvateli obce, naopak k němu zaujímají nepřátelský postoj, na dům mu napsali ‚GPU rádí‘⁸⁹ a jeho ženě vyhrožují, že je zastřelí. Podobné zjevy se vyskytly také v Železně Rudě na Plzeňsku. Okresní výbory nevěnují pohraničním obcím dostatečnou pozornost, neposkytují morální podporu uvědomělým hraničářům, nedovedou takové uvědomělé občany postavit za vzor ostatním.“⁹⁰

Shrnutí

K prezentaci Pohraniční stráže na veřejnosti byla v letech 1948–1956 využívána všechna tehdy dostupná média – krásná literatura, tisk, plakáty, reprezentační akce i filmy. V propagandistickém obrazu pohraničníka bylo zdůrazňováno několik hlavních prvků. Pohraničník představoval hrdinu, který bojoval proti vnějšímu nepříteli.

87 Tamtéž, s. 13.

88 ABS, f. PS – Pohraniční útvary SNB, k. 108, č. j. PS-00386/01-OS/52, K návrhu vládního usnesení na řešení situace v pohraničí, 22. dubna 1952, s. 1.

89 GPU – Gosudarstvennoje političeskoje upravlenije, Státní politická správa – sovětská tajná policie ve 20. a 30. letech, předchůdce KGB.

90 NA, f. Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ 1945–1955, arch. j. 82 Aktiv agit. prop. pracovníků z krajů Č. Budějovice, Plzeň, Karlovy Vary 16. 8. 1951 Plzeň (návrh na svolání, referát) – Zpráva o vlivu nepřátelské propagandy v krajích Plzeň, Karlovy Vary a České Budějovice a opatřeních, jak mu čelit; s. 3.

Kromě boje byla důležitým motivem také oběť – pohraničníci obětovali své pohodlí, sloužili v obtížných materiálních podmínkách, často v drsném počasí, byli odloučeni od civilizace, daleko od svých blízkých, každý den připraveni obětovat život v boji s nepřítelem. Významnou roli hrál také život v divoké, někdy kruté přírodě, který však v sobě obsahoval i kouzlo dobrodružství. Zdůrazňování spojení Pohraniční stráže s pracujícím lidem mělo sloužit k potvrzení legitimacy ozbrojeného sboru. Sympatie obyvatel měla získat zobrazení pohraničníků se psy a koňmi. Do výčtu ideálních vlastností pohraničníků měly patřit: odvaha, pevná vůle, chytrost, vytrvalost, také uvědomělost, a hlavně bdělost a ostražitost.

Popularizovat činnost PS měl svátek Den Pohraniční stráže, který byl poprvé slaven roku 1956.

Pro formování pohledu na pohraničníky byl v příhraničních oblastech podstatný také přímý kontakt s nimi. Pohraničníci kooperovali s místními obyvateli v oblasti kultury, zapojili se do práce s dětmi a mládeží – zvláště v Pionýru. Spolupráce ale většinou probíhala hromadně a organizovaně, prostřednictvím Československého svazu mládeže. Spontánní osobní styky vojáků s místními nebyly preferovány, protože místní lidé měli prý na vojáky špatný vliv. Hlavním cílem navazování vztahů s místním obyvatelstvem bylo získání informátorů a pomocníků pro ostrahu hranice a odhalování „diversantů“ pro zpravodajskou činnost Pohraniční stráže. Tento cíl se ale ne vždy dařilo naplnit.